

100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI VE AZINLIK HAKLARININ KORUNMASINA YÖNELİK DİĞER İKİLİ ANLAŞMALAR: BALKANLAR ÖRNEĞİ

Doç.Dr. Burcu Taşkın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Giriş

“dünyanın gelecek yüz yıl için ağır bir ceza ödeyeceği,
tamamen kötü ve kısır bir çözüm”

Lord Curzon, 1923 Lozan Anlaşması sonrası

Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren azınlıklar ve kolektif haklarının korunması gündeme gelmiş ve azınlık haklarının korunmasına dair ilkeler daha sonra hem ikili hem de uluslararası antlaşmalara eklenmiştir. Bu dönemde antlaşmalar, farklı grupların bir arada yaşamasından ziyade, öteki görülmeye başlanan nüfusların kovulmasına ve toplulukların homojenleştirilmesine dayanıyordu. 19. yy'daki Osmanlı-Rus savaşlarının neredeyse tamamı işgal altındaki topraklarda kitlesel göçlere neden olmuş ve 19. yüzyılda Balkan devletlerinin oluşumuna farklı nedenlerle göçler ve nüfus mübadeleleri de eşlik etmiştir. Etnik ve dini nüfus mübadelesi müzakereleri 1910'ların Balkan savaşlarından önce başlamaktadır. Göçler zorunlu veya gönüllü, toplu veya bireysel, planlı veya kaotik eylemler olarak gerçekleşir. Balkanlar'da tarih boyunca meydana gelen göçler tüm bu nedenleri ve yapıları içermektedir.

Yaşanılan ülkedeki milliyetçilik türü, ulus-devletlerin azınlıklara karşı politikasını - asimilasyon, dışlama veya uzlaşma/bütünleşme - belirlemektedir. Mylonas'ın

işaret ettiği gibi (2012, s.12), özellikle belirsizlik dönemlerinde azınlıklar ulus-devletlerin politikalarını öngöremedikleri için süreç hayati bir hal alabilir. Uluslararası aktörler ve kamuoyu da davranışı etkileyebilir (Jenne, 2007). Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Balkanlar, Kafkaslar ve Doğu Avrupa'da yeni patlak veren etnik çatışmaları incelemeye başlayan siyaset biliminin gündemine "azınlık meselesi" ve "kimlik siyasetini" getirdi. Yeni ulus devletler ortaya çıktıkça, azınlık hakları ve onların haklarının korunması araştırmaların odak noktası haline geldi. Diğer yandan antlaşmalara ülkelerin her zaman uymadığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye ile Bulgaristan arasında azınlık haklarının korunmasına ilişkin ikili antlaşmalara rağmen, Bulgaristan'daki etnik ve dini azınlık Türklerin sınır dışı edilmesi bu dönemde bile devam etmiştir (Kamusella, 2019).

Ulusal azınlıkların kendi ülkelerinde bütünleşme ve/veya dışlanma konumlarını şekillendiren unsurlar nelerdir? Bu durum ikili antlaşmalarla mı belirlenmektedir? Azınlık sorununun Avrupalılaşması ve uluslararası kuruluşlar gibi dış güçler, azınlık haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilir mi? Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının 100. yılında, bu makale Balkan ülkeleri arasındaki diğer ikili antlaşmaları karşılaştırarak, beş Balkan ülkesinde (Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, K. Makedonya ve Arnavutluk) gelecek için bir model teşkil edeceğine inanılan ikili antlaşmaların etkisini göstermeyi hedeflemektedir. Çalışma sadece Balkanlarla (Güneydoğu Avrupa) sınırlandırıldığından, Orta Avrupa'daki diğer nüfus transferleri ve ikili antlaşmalar dahil edilmemiştir. Genel olarak azınlıkların tanınması, hakları ve bu hakların korunmasına yönelik maddelere uyulması ve azınlıkların mevcut durumları dün, bugün ve geleceği ile bir bütündür ve aslında 'azınlık' çalışmaları bize 'çoğunluk' hakkında ışık tutması açısından da önemlidir.

Bu amaçla öncelikle azınlık kavramının çeşitli tanımları ve 'azınlık haklarının korunması' fikrinin gelişimi hakkında genel bilgiler verilecek, bunu Balkanlardan sunulan örnekler izleyecektir. Bu ikinci bölümde yeni ortaya çıkan Balkan ülkeleri (19. - 20. yy) arasındaki ikili antlaşmalar incelenecek ve karşılaştırılacaktır. Üçüncü ve ana bölüm, her bir Güneydoğu Avrupa ülkesindeki azınlıkların mevcut durumuna odaklanacak ve Mylonas'ın teorisinden yararlanarak, azınlıkların dışlanması veya bütünleşmesini şekillendiren faktörler hakkında bir harita çizmeye çalışacak. Sonuç bölümünde ise azınlık haklarının izlenmesinde uluslararası kurumların etkin rolü ve cezalandırma gücü tartışılacaktır.

Azınlık Haklarının Tanınması ve Korunması

Azınlık sorunları uzun zamandır hükümetler için hassas bir konu olmuştur. Uluslararası hukuku hükümetlerin yaptığı göz önüne alındığında, uluslararası

azınlık haklarının diğer insan hakları dallarının tanımının gerisinde kalması şaşırtıcı değildir. Azınlıklara ve dezavantajlı gruplara yönelik muameleyi iyileştirmek için insan hakları dilinin kullanılması, yirminci yüzyılın ikinci yarısında giderek daha popüler hale geldi. 1990'lara kadar azınlıklara hitap eden önemli bir uluslararası insan hakları kurumu yoktu. Aynı zamanda, özellikle Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşünden bu yana, azınlıklarla ilgili sivil toplum kuruluşlarının sayısında hızlı bir artış olmuş ve 'azınlık sorunu' artık hem bölgesel hem de uluslararası seviyede gündeme gelmeye başlamıştır.

Azınlık Tanımı

Juhn Raikka (1996) azınlık tanımı sorununu kısa ve öz bir şekilde ifade eder: 'Azınlıkların' ne olduğu belirsizdir. Göçmen azınlıklar konusundaki anlaşmazlıkları ve dilsel azınlıkları tanımlamanın pratik sorunları vurgulanırken ve bu azınlıklara kimlerin ait olduğu ve azınlık korumasının ne tür yükümlülükler öngördüğü gibi ilgili birkaç soru sormaya devam edilmektedir (Raikka, 1996). Uluslararası hukukun amaçları doğrultusunda bir azınlığın tanımlanması sorunu, Milletler Cemiyeti'nin (MC) azınlıkların korunmasıyla ilgilenmeye başlamasından bu yana uluslararası hukukçular ve akademisyenlerin ilgisini çekmiştir (BM, 1992 Bildirisi). Neredeyse bir asır sonra bile uluslararası hukukta neyin azınlık oluşturduğuna dair kabul edilmiş bir tanım yoktur. Ayrıca, uluslararası belgeler tarafından korunan azınlık türleri, 'etnik, dilsel ve dini' azınlıklardan (ICCPR'de) 'ulusal' azınlıklara (AGİK ve Avrupa Konseyi belgelerinde) kadar değişmektedir. Bu tanım eksikliğinden genellikle konunun karmaşıklığı sorumlu tutulur. Ancak diğer yorumcular, azınlık haklarından bahsedilmesinin ulusal hükümetlerde uyandırdığı geleneksel antipati ve korkuya da işaret etmektedir.

Azınlık kavramı ilk olarak 1919 Versailles Barış Konferansı'ndaki uluslararası antlaşmalara, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya Krallığı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerle yapılan barış antlaşmalarına dahil edildi (Preece, 1998). Antlaşmalar, Doğu ve Orta Avrupa'nın yeni devletlerini (Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya), topraklarını genişleten devletleri (Romanya ve Yunanistan) ve yenilen devletleri (Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Türkiye) azınlıklara dini ve siyasi eşitlik statüsü vermesinin yanı sıra bazı özel haklar vermeye mecbur kılıyordu. Azınlık hükümleri içeren ilk uluslararası antlaşmalarda azınlık, "ırksal, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişiler" olarak tanımlanıyordu (Fink, 1995). Bu tanım objektif kriterlere dayanıyordu; farklı bir ırka, dine, dile ait. Tanımda "ırk" sıfatının yer alması da bu dönemde azınlıktan kastedilenin şüphesiz "ulusal azınlık" olduğunu ortaya koymaktadır. Ulusal azınlık, kendi egemen olduğu etnik grubun bulunduğu bir

akraba/soydaş devlete (sahip olandır; azınlığın yaşadığı ve vatandaşlıkla bağlı olduğu devlete ev sahibi devlet denir (Kymlica, 1995, ss.10-33).

Milletler Cemiyeti rejiminin çöküşünün ardından, insan haklarının genel, evrensel bir şekilde korunması kavramı gelişti. Birleşmiş Milletler (BM) şartı, Genel Kurul tarafından “toplumun her bireyi ve her organını evrensel bir insan hakları hareketine dahil etmeyi amaçlayan” “tüm halklar ve tüm uluslar için ortak bir başarı standardı olarak” ilan edildi. Bu nedenle azınlık kavramının en kapsamlı ve yaygın olarak kullanılan tanımı, 1978 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun “Azınlıkların Ayrımcılığın Önlenmesi ve Korunması” raporunda yapılmıştır. Üyeleri – devletin vatandaşları olan – nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ve dilsel özelliklere sahip olan ve zımnen de olsa dayanışma duygusu gösteren, egemen olmayan bir konumda bulunan ve kültür, gelenek, din veya dil olarak varlıklarını korumaya yönelik amaçları bulunan gruplar, azınlık olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra 1985’te tanıma daha soyut ifadeler içeren “çoğunlukla fiilen ve hukuken eşitliği sağlamayı amaçlayan kolektif bir hayatta kalma iradesi” cümlesi eklenir. BM’nin tanımının MC’den önemli bir farkı, ‘ırksal’ yerine ‘etnik’ sıfatının kullanılmasıdır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT/ OSCE) azınlık tanımı akraba-devlet değişkenini içerir. Her azınlığın bir soydaş ülke durumu olmasa da, azınlıkların çoğunda soydaşlık vardır. Bir devlet içinde sayısal olarak azınlık olan, ancak başka, genellikle komşu veya “akraba” bir devlette sayısal çoğunluğu oluşturan nüfusla aynı milliyeti/etnisiteyi paylaşan, baskın olmayan nüfus bu tanıma girer. 1992’de Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi’nde (FCNM) azınlıklar şu şekilde tanımlanmıştır: “bir devletin topraklarında iyi tanımlanmış ve yerleşik, üyeleri o devletin vatandaşları olan ve onları nüfusun çoğunluğundan ayıran belirli dinsel, dilsel, kültürel veya diğer özelliklere sahip olan”. Son olarak, Avrupa Birliği (AB), AB üyeliği için başvuran tüm devletlerin azınlık politikalarını etkilemek için koşulluluk (conditionality) ilkesini kullanmaktadır. AB, azınlıkların korunması konusunda oldukça sınırlı yasal yetkilere sahip olsa da (örneğin, AB Temel Haklar Şartı’nın 21. Maddesi, ulusal azınlık üyelerine karşı ayrımcılığa uğramayacağını öngörür), aday ülkeler tarafından karşılanması gereken katılım için siyasi kriterler olarak 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi tarafından ortaya konulan, bu ülkelerin “demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını” sağlamasını şart koşmaktadır.

FCNM hala ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarını koruyan Avrupa’nın en kapsamlı antlaşmasıdır. Dünya çapında ulusal azınlıkların korunmasına adanmış, yasal olarak bağlayıcı ilk çok taraflı belgedir ve uygulanması, bağımsız

uzmanlardan oluşan bir Danışma Komitesi tarafından izlenir (monitoring). Antlaşma 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girdiği halde ve şu anda sadece 39 devlette yürürlükte (Weller, 2005, s.2).

Azınlık haklarına ilişkin uluslararası bağlayıcılığı olan antlaşmalara ek olarak, bu çalışmada vurgulandığı gibi, Balkan devletlerinin nüfus mübadelesine ilişkin ikili antlaşmaları da vardır ve kendi topraklarında yaşayan azınlıkların haklarını korumak ve uygulamakla yükümlüdürler. 1923 Lozan Antlaşması, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınma sözleşmesi olması açısından değil, bunun ötesinde azınlık haklarına ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinin yapılandırılmasına ilişkin bir belge olması bakımından da önemlidir (Taşkın, 2019). İkinci Bölüm'de de görüleceği üzere, Balkan bölgesi için ikili antlaşmalara dayanmayan zorunlu ve gönüllü nüfus hareketleri veya ikili olmayan azınlık koruma haklarına ilişkin iç protokoller bulunmaktadır. Bu nedenle bu makale sadece Balkan ülkelerinin azınlık haklarının korunmasına ilişkin ikili antlaşmalara odaklanmayı amaçlamakta ve diğerlerini 100. yılındaki Lozan Antlaşması'nın içeriği ile karşılaştırmaktadır.

Balkanlardan Örnekler

Osmanlılar 'azınlık' (ekalliyet) terimini kullanmadılar ve imparatorluğun çöküşüne kadar hiçbir etnik gruba azınlık statüsü vermediler. Osmanlı tebaası arasındaki en önemli farklılık kriteri, Sultan II. Mehmet'in devlet idaresini etkin bir şekilde düzenlemek için getirdiği ve nüfusun üçte birini gayrimüslimlerin oluşturduğu din temelli 'millet sistemine'dir. Bu sistem içinde iki büyük grup vardı: Müslümanlar ve gayrimüslimler. Bu nedenle, modern çağın başlangıcına kadar etnisite çok az önem taşıyordu. Aksine, insanlar -dini farklılık kadar sayılmasa bile başka bir sınır olarak- yerel veya bölgesel kimlikleri güçlü bir şekilde vurguladılar. Azınlıklar sorunu ancak Balkanlar'da ulus-devletlerin kurulmasından sonra, en geç 1830'dan sonra, bağımsız bir Yunanistan ortaya çıktığında ve azınlık statüsü tartışılan bir konu haline geldiğinde gelişmeye başladı. Sırbistan, Karadağ ve Romanya 1812'den sonra özerklik haklarını aldılar ve/veya genişlettiler ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda bağımsızlıklarını kazandılar. 1878'de Bulgar Prenslığı kuruldu. Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan hükümetine devredildi. Gelişmeler neticesinde bu bölgelerdeki en önemli azınlık artık Müslümanlardan oluşuyordu.

Bu nedenle, Güneydoğu Avrupa'da genel olarak, t'Osmanlı Mirası' ulusal güvenliği ve homojenleşmeyi tehdit ettiğini düşünülen Müslüman grupların mübadelesi veya tehcirine ilişkin ikili antlaşmaların olduğunu gözlemliyoruz. Bu ülkelerde

Osmanlı Devleti'nin kültürel, tarihi ve dini niteliklerine yabancı bir unsur olduğuna inanılıyordu (Todorova, 1997). Onlara göre Avrupa halkı daha da ilerlerken, Osmanlı hakimiyetindeki Balkanlar yerinde sayıyordu. Bu ülkelerdeki resmi eğitimin sonucu, Güneydoğu Avrupa'da yaşayan Türklerin/Müslümanların ülkenin kalkınmasına engel olan işgalcinin istenmeyen kalıntıları olduğu algısı göze çarpmaktadır. Ayrıca daha önce Osmanlı hakimiyetinde egemen yönetici olan bu gruplar, yeni ortaya çıkan ulus-devletlerde bir anda kendilerini azınlık olarak bulmuşlar ve Osmanlı devletindeki diğer gayrimüslim topluluklara kıyasla kültürel ve dilsel özelliklerini koruma açısından örgütlenmeleri zayıf kalmıştır (Aarbakke, 2000).

Osmanlı'nın son döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye iki önemli göç dalgası yaşandı: 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın etkilediği göçler ve 1912-1913 Balkan savaşlarının neden olduğu göçler. Savaşın sonra Rusya Kafkasya'sından ve Rus koruması altındaki Tuna Nehri'nin güneyindeki bölgelerden gelen yarım milyondan fazla Müslüman mülteci Osmanlı İmparatorluğu'na yerleştirildi (McCarthy, 1996, s.96). Balkanlar'da Hristiyan ağırlıklı olarak ortaya çıkan her devlet, sonunda Müslüman nüfusunun en azından bir kısmını ülkeden kaçmaya zorladı. Bu on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl savaşları ve nüfus mübadeleleri sonucunda, yaklaşık bir buçuk milyon Müslüman'ın neredeyse tamamının Türkiye'ye olmak üzere, tahliye edilmesine veya kaçmaya zorlanmasına neden oldu. Balkan halkları için bu dönemlerde dile kıyasla din, bu göçleri güçlü bir şekilde etkileyen bir faktör olmuştur. Bu nedenle bu dönemde Balkanlar'da 'Türk' ve 'Müslüman' kategorileri arasındaki nüansları ayırt etmek çok zordu çünkü bu terimler karşılıklı olarak kullanılıyordu (Progonati, 2017).

Öte yandan 1908 sonrası iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisi (İttihat ve Terakki), nüfus mübadelesi antlaşması imzalayarak göç meselesini gündeme getirmiştir. Göçmenlerin Balkanlardan Anadolu topraklarına tehcirleri, ağırlıklı olarak, nüfusun büyük ölçüde gayrimüslim olduğu Trakya yakınlarındaki sınır bölgelerinden olmuştur. 1878 Berlin Kongresi, bölge ülkelerinin tanınması ve sınırlarının belirlendiği, dolayısıyla yeni azınlıkların oluşmasına yol açması ile dikkat çeker. Kongre, genel olarak Avrupalı güçlerin Güneydoğu Avrupa'daki ortak üstünlüğünün yöntemlerini müzakere etmek ve özellikle Rusya'nın hegemonik iddialarını bastırmak için toplandı (Glenny, 1991). Ancak Kongre, Güneydoğu Avrupa'da kalıcı bir barış sağlamayı başaramadı. Aksine, Berlin antlaşmalarının, birdenbire azınlık haline gelen ve ayrımcı uygulamalardan kaynaklanan sınır dışı edilmekten korkmak zorunda kalan dini ve etnik nüfuslar üzerinde ciddi etkileri oldu. Kongre ve sonrasında anlaşmazlıklardan ortaya çıkan Balkan Savaşlarının bir ön sonucu olarak, 1911 yılında Balkanlar bölgesinde yaşayan

Müslüman nüfusun 1923 sadece yüzde 38'inin yerinde kaldığı söylenebilir. Geri kalanlar sürgün edilmiş, kaçmış, kaçarken ölmüş veya öldürülmüştür.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı yöneticileri, I. Dünya Savaşı sırasında ve erken Cumhuriyet döneminde imparatorluğun gayrimüslim azınlıklarına karşı radikal bir tavır aldı. Bu yöneticilerin birçoğu Birinci Dünya Savaşı'nı bir varoluş mücadelesi olarak görüyordu. Bununla birlikte, rakip milliyetçiliklerin yükselişinin yalnızca Müslüman toplulukların Balkanlar'dan Anadolu'ya uzun vadeli bir göçüyle değil, aynı zamanda Anadolu'dan Yunanistan'a ters yönde kaçan daha büyük Hristiyan topluluklarıyla da sonuçlandığı da vurgulanmalıdır (Taşkın, 2021). 1915 yılında isyancılara destek veren Ermeni toplumu hedef alan 'tehcir hareketi', uzun yürüyüş, saldırılar, yağma, göç sırasındaki açlık ve sefalet sonucunda Anadolu Ermenileri için büyük kayıplara neden olmuştur. 1927 nüfus sayımına göre Anadolu Ermenilerinin sayısı 1 milyondan fazla iken tehcirden sonra 77.433'e düşmüştür (Dündar, 2000). Başka ülkelere göç edenlerin de memleketlerine dönmesine izin verilmemiştir. 19.yüzyıldan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna (1923) kadar geçen sürede yaşanan savaşlar, mübadele, Rumeli'deki toprak kayıpları, göçler, nüfus tehcirleri ve katliamlar sonucunda gayrimüslim nüfusun oranı %20'den %2'ye düşmüştür. Todorova'ya göre, yeni Balkan devletlerinin zihniyetine benzer şekilde, Cumhuriyetin yönetici kadroları (devlet laikleşmiş olsa bile) Osmanlı'dan gelen millet sisteminin mirası olarak, Hristiyanları Türk milletinin dışında ayrı bir etnik-dini topluluk olarak görme eğiliminde olmuşlardır..

Özetlemek gerekirse, 'azınlık' ve 'haklarının korunması' kavramları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiş ve eş zamanlı olarak 19.yy'da yeni ortaya çıkmış Balkan devletleri bu meseleyi zorunlu göç ve yok etme yöntemleri ile çözmeye çalışmışlardır. Ülkeler arasında topraklar el değiştirdikçe, bu yeni devletler içinde aynı etnik kökene sahip ve aynı dinden olan gruplar bölündü. İkinci Balkan Savaşı'ndan itibaren, topraklarını genişletmek yerine eş vatandaşlarını barışçıl yollarla nakletmeyi tercih eden devletler arasında barış veya dostluk antlaşmaları denilen 'nüfus mübadelesi antlaşmaları' görmeye başlıyoruz. Böylece çoğu durumda, sınırlardan ziyade nüfus tartışılabilir hale gelmişti.

Balkanlarda Azınlık Haklarını Korumayı İçeren İkili Antlaşmalar

Genel olarak ikili antlaşmalar, Güneydoğu Avrupa'daki demografik homojenleşme süresindeki ulus-devletlerin, İkinci Balkan Savaşı ile başlayan ve daha sonra iki dünya savaşı arası dönemde devletler tarafından yönlendirilen daha geniş bir

nüfusun yeniden yerleştirme politikalarının parçasıdır. Dolayısıyla bu antlaşmalar demografik mühendisliği etkinleştirdiler. Süreç aynı zamanda ulus-devletlerin ve uluslararası kuruluşların iskân hukuku konusunda kurumsallaşmasına neden olmuştur.

Bu ikili antlaşmaların bir kısmı soydaş grupların akraba devletler arasında zorunlu nüfus mübadelesini içerirken, birçoğu daha sonra ulus-devletlerin ve baskın milliyetçi grupların baskılarıyla zorunlu hale gelen gönüllü nakil olarak düzenlenmiştir. Kimi zaman göçü teşvik etmek ve göçe uygun bir ortam yaratmak için baskıcı önlemler de alındığı görülmüştür. Slav olmayan veya Müslüman grupların göçü, tamamen asimile edilebilecek gruplar olarak görülmedikleri için büyük ölçüde desteklenecek şekildeydi. Bu, Türkiye'deki gayrimüslim gruplar için de aynıydı. Bu nedenle, 1998'den bu yana, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Tüzüğü'nde (Madde 7) "sürgün veya zorla nüfus nakli" insanlığa karşı suç olarak tanımlanmakla birlikte, 20. yüzyılın başlarında Güneydoğu Avrupa'da, sözde özgürleştirici eylemler uluslararası kurum tarafından bölgede barışı sürdürmek için bir araç olarak destekleniyor. 'Azınlık sorunu'nun çözümünde etnik temizlik yerine göç politikası tercih edildiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle genellikle bu antlaşmalara barış veya dostluk antlaşmaları adı verildiği görülmüştür.

Bu göç politikaları Soğuk Savaş yıllarında bile devam etmiştir. 1923-1949 yılları arasında 877 bin 209, 1950-1958 yılları arasında ise 286 bin 430 kişi Balkanlardan Türkiye'ye göç etmiştir (Andrews, 1989, s.28; 98-99). Bu göçlerin bir kısmı gönüllü, bir kısmı zorunlu, bir kısmı karşılıklı veya uluslararası komiteler tarafından garanti altına alınmış, bir kısmı da bazı ülkelerde komünizmin yükselişi ve azınlıklara ait toprakların millileştirilmesi veya onlara yönelik asimilasyon politikaları nedeniyle gerçekleşmiştir. Gönüllü olanlarda bile, gruplar mülklerini terk etmek, topraklarını veya evlerini satmak, sınırlı mülk ve mücevherlerle göç etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu ikili antlaşmalarda transferin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olduğu; dahil edilen gruplar ve bölgeler; yeni yerleşim (iskan) organizasyonu; transferin süresi; geride bırakılan mallar için koşullar ve (varsa) tazminat; nüfusun büyüklüğü (kırsal veya kentsel) ve bunların dini veya etnik özellikleri belirtilmiştir (bkz. Tablo 1). Bookman, göç motivasyonu ne olursa olsun, göçmenlerin göç kararında özgür seçimini kullandığını savunmaktadır (2002, s.112). Öte yandan, gönülsüz veya zorunlu göç durumlarında göç kararı verilmektedir. Çekirdek olmayan (non-core) gruplar da yeni bir ulus devlette azınlık olmaktansa daha güvenli buldukları akraba devlete göç etmeyi tercih edebilirler (Bookman, 2002). Ancak, her nüfus mübadelesinin daha önce faydalandıkları 'azınlıkları koruma ilkesinden' vazgeçme anlamına geldiği uluslararası hukukta yaygın olarak kabul görmektedir.

Antlaşmalar, bireylere kendi ulusal devletlerine göç etme seçeneği sunarken ve bunu yapanların bu kararlarından dolayı maddi sıkıntıya düşmemelerini sağlamakla birlikte, toplu ve organize bir nüfus nakli veya mübadelesi öngörmemiştir. Sorunun bu alternatif çözümünün yalnızca Balkanlar'da benimsendiği görülmektedir. 'Gönüllü' Yunan-Bulgar mübadelesi bile azınlıklara, ya halkın ayrılımlarını tercih ettiğini ifade eden devletlerde kalma ya da daha önce vatandaş oldukları ülkenin savaş halinde olduğu ama ortak dil ve/veya dine sahip oldukları yeni bir (soydaş) ülkeye göç etme seçimleri sunuyordu (Smith, 2021). Bu süreç 1923 Lozan Barış görüşmeleri sırasında nüfus transferinin zorunlu olmasına yol açmıştır. Tarihin farklı dönemlerinde Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçlerin özellikle din temelli olduğu söylenebilir. Müslüman dini kimliğe sahip halk, farklı nedenlerle Balkanlardan Türkiye'ye göç etmiştir (Pekesen, 2011). Bulgaristan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Yunanistan, Girit ve Kıbrıs'tan gelen Müslümanlar, sırayla yeni yöneticiler tarafından kovuldular ve geri kalan Osmanlı bölgelerine (Trakya, Makedonya) veya Osmanlı anavatanı olan (Anadolu) ve Suriye'ye sığındılar. Mülteci grupları, homojen olmaktan uzak, yerli Balkan halklarını (Müslüman Arnavutlar, Pomaklar ve Müslüman Romanlar gibi Slav veya Bulgarca konuşan Müslümanlar) ve Türk halklarını (Kırım Tatarları gibi) ve Kafkasya halklarını (Çerkesler gibi) ve aynı zamanda Yahudileri içermektedir. Erken cumhuriyet döneminde göç nüfusu ülke nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır ve göçün büyük çoğunluğu Balkanlardandır (Armaoğlu, 1984, s.39).

Balkan tarihi içinde, sayısız nüfus transferi, antlaşmalar ve protokoller bulunmaktadır. Bunlara azınlık haklarının korunmasına yönelik tek taraflı ve nüfus transferlerini içermeyen protokoller (örneğin, Arnavutluk ile Yunanistan arasında Arnavutluk'taki Yunan azınlığa ilişkin 1920 Kapştika Protokolü) veya ikili antlaşmaya dayanmayan, soydaş ülkenin itiraz ettiği ve azınlık haklarının korunmasını ihlal eden zorlanmış (ama zorunlu değil) göçler (örneğin, 1950'lerde ve 1980'lerde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Müslüman-Türk azınlık; 1960'larda Türkiye'den Rum azınlığın göçü; 1940'larda Arnavut Çamların Yunanistan'dan sınır dışı edilmesi) veya ikili bir barış antlaşmasına dayanmayan zorunlu karşılıklı nüfus mübadelesi (Kıbrıslı Türk ve Rumların transferleri gibi) örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, nüfus mübadelesini ve azınlık haklarının korunmasını tanımlayan ikili barış antlaşmasını karşılaştırmak için, bu çalışma yalnızca Balkan devletleri arasındaki nüfus transferlerini ve azınlık haklarını içeren 8 ikili antlaşmayı içermektedir (Tablo 1'de özetlenmiştir). Bu ikili antlaşmalar, hangi grupların ulusal azınlık olarak tanınacağını ve anadilde eğitim, vakıfların yönetimi vb. toplu azınlık haklarından yararlanabileceklerini belirlemesi açısından da

önemlidir. Dolayısıyla, Tablo 2’de verilen ulusal azınlıkların ve çoğunluk olmayan grupların koşullarını belirlerler.

Doğru bir karşılaştırma amacıyla, bu araştırmada ‘azınlık’, ev sahibi devlet tarafından yasal bir statüye ve tanınmaya sahip olan grupları ifade eder. Balkanlar’daki ilginç bir Osmanlı mirası olarak, devletler genellikle farklı dini toplulukları ulusal azınlıklar olarak tanımayı tercih ederken, aynı dine mensup ama başka bir etnik kökene sahip grupları asimile etmeye çalışmakta ve haklarını yok saymaktadır.

Tablo 1. Balkanlarda Nüfus Transferini İçeren İkili Antlaşmalar (1913- 1953)

İkili Antlaşmalar	Taraflar	Nüfus Transferine dahil Bölge	Gönüllü vs. Zorunlu Göç	Transfer olan (Göçen) Nüfusun Büyüklüğü	İki taraflı vs. tek taraflı transfer
1913 İstanbul Antlaşması	Bulgaristan Osmanlı Devleti	sadece sınır bölgeleri	Gönüllü	9,472 Bulgar 9,714 Müslüman	Etnisite ve dine dayalı iki taraflı değişim
1919 Neuilly Antlaşması	Bulgaristan Yunanistan	Tüm bölgeler	Gönüllü	İlk önce sadece 197 Yunan aile ve 166 Bulgar aile. Toplam 46.000 Yunan ve 92.000 Bulgar.	Etnisite temelli iki taraflı değişim
1923 Lozan Barış Antlaşması	Yunanistan Türkiye	Yunanistan’da Batı Trakya ve Epirus’ta (Arnavut Çamları) Müslümanlar hariç tüm nüfus; Türkiye’de İstanbul Rumları, Imbros ve Bozcaada adaları	Zorunlu	Lozan Antlaşması ile aralarında 400.000 kişinin de bulunduğu 1.2 milyon Müslüman Türkiye’ye göç etti. Yunanistan’a 1,2 milyon Rum Ortodoks gitti.	Din temelli iki taraflı değişim
1925 Ankara Dostluk ve Ticaret Antlaşması	Bulgaristan Türkiye	Tüm bölgeler	Gönüllü	200.000 civarında Müslüman Türk Türkiye’ye gelene kadar.	İki taraflı ama tek yön

1936 Türklerin Dobruca'ya Göç Etmesini Düzenleyen Sözleşme	Romanya Türkiye	Dobruca ve çevre bölgeler	Gönüllü, 5 yıl içerisinde	Yaklaşık 70,000 Türk	Tek taraflı
1938 Yugoslavya'daki Güney Sırbistan Bölgesinden Türk Nüfusunun Göçünü Düzenleyen Sözleşme	Türkiye Yugoslavya	Güney Yugoslavya Müslümanları (Kosova, Sancak ve Makedonya)	Zorunlu, 6 yıl içerisinde	Türkiye 40.000 aileyi almayı kabul etti. 1918 ile 1941 arasında 77.000 ila 240.000 arasında değişiyor.	Tek taraflı zorlanan göç
1940 Krayova (Craiova) Antlaşması	Bulgaristan Romanya	Dobruca'nın kuzey ve güneyindeki nüfus. Sonrasında Romanya'daki tüm Bulgarlar ile Bulgaristan'daki tüm Rumenler	Zorunlu	Bu bölgede yaşayan nüfusun yanı sıra, Romanya'nın tüm Bulgarları (179.046 kişi) ülkeyi terk edecekti: Banat'ta (10.012), Besarabya'da (136.726) ve Eflak ve Boğdan'da yaşayan Bulgarlar (5.308).	İki taraflı
1953 Serbest Göç (Gentilmenler) Antlaşması	Türkiye Yugoslavya	Güney Yugoslavya'daki Türkler	Gönüllü ve zımni	1950'lerde yaklaşık 140.000 kişi Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etti (1954 ile 1958 arasında yaklaşık 120.000 kişi)	Tek taraflı

Kaynak: Tablo şu kaynakları kullanarak yazar tarafından hazırlanılmıştır. Ladas (1932, ss.10-20); Petropoulos (1976, ss.135-160); J.R. (1944, ss.579-588); Nestor (1962); Ağanoğlu (2013); Pezo (2018); Shad (2016); Çalışkan (2014); Rajkovic (2012); Çavuşoğlu (2007, s.148).

1913 Osmanlı- Bulgaristan arasındaki İstanbul Antlaşması, 1919 Bulgaristan-Yunanistan arasındaki Neuilly Antlaşması ve 1940 Bulgaristan- Romanya arasındaki antlaşmalar dışındakilerin hepsi din temelli nüfus değişimini içermiş, bunlarda da Türkiye sadece Türk Müslümanlar için değil, diğer gruplar için de (Yugoslav

Müslümanları) anavatan/soydaş ülke olarak görülmüştür. Türkiye ve Yugoslavya arasındaki antlaşmalarda, Türkiye'den Yugoslavya'ya mübadele ile gidebilecek Slav bir grup 1930'lara gelindiğinde bulunmamaktadır. Bu yüzden Türkiye ve Yugoslavya arasındaki 1938 ve 1953 antlaşmalarındaki nüfus transferi tek taraflıdır. Altı çizilmesi gereken diğer nokta ise aslında yürürlüğe girme de- hatta 1953 antlaşmasındaki nüfus transferi yazılı madde olarak belirtilmemiştir- bu grupların değişimi ve devletlerin anlaştığı halk arasında gündeme geldiği zaman, göç baskısı ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer ilgi çekici nokta ise, 1923 Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Bulgaristan ve Yunanistan Neuilly Antlaşmasındaki azınlık haklarını değil, Lozan'ın artık geçerli olduğunu belirtmiş, önceki antlaşmaların bağlayıcı olmadığını iddia etmişlerdir. Buna rağmen tüm bu ülkeler azınlık hakları ve bu hakların korunması maddelerini zaman içinde ihlal etmeye devam etmişlerdir (Bkz. Tablo 2). Bunda en büyük etken soydaş ülkelerin ikili ilişkileri, azınlıkları öteki olarak ve soydaş ülkenin müdahalesine açık tehdit olarak görmeleri ve homojenleşme politikalarını devam ettirme niyetleridir.

Balkanlar'da Yugoslavya-Makedonya bölgesinden Anadolu topraklarına dördüncü toplu göç, 1952-1967 yılları arasında Açık Göç Antlaşması'nın 1953'te liderlerin (Menderes ve Tito) zımni, sözlü göç kararı sonucunda meydana geldi. Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de NATO'ya katılması ve Şubat 1953'te Yugoslavya ile 'Balkan Paketi' olarak da bilinen 'Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzalamasının ardından Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında anlaşmaya vardı.

Çalışma sadece Balkanlarla (Güneydoğu Avrupa) sınırlandırıldığından, Orta Avrupa'daki diğer nüfus transferleri ve ikili antlaşmalar dahil edilmemiştir. Özellikle Romanya ülke topraklarının ve nüfusunun neredeyse üçte birini II. Dünya Savaşı sonrası kaybettiğinden, azınlık meselesi oldukça önem kazanmıştır: Besarabya ve kuzey Bukovina, 26 Haziran ve 28 Haziran 1940 ultimatolarından sonra SSCB tarafından işgal edildi; Kuzey Transilvanya, İkinci Viyana Ödülü'nden sonra (30 Ağustos 1940) Macaristan'ın eline geçti; güney Dobruca (Cadrilater), güneydoğu Avrupa'da barışı güçlendirmeyi amaçladığını ilan eden Krayova (Craiova) Antlaşması (7 Eylül 1940) uyarınca Bulgaristan'a bırakıldı. Türkiye- Romanya- Bulgaristan arasındaki bu nüfus anlaşmaları aslında ülkeler arasındaki bu sürekli toprak değişiminin en belirgin göstergesidir. Romanya tüm bölgelerdeki etnik ve dini azınlıkların değişimini talep etse de, Bulgaristan ve Türkiye bunu kabul etmemiştir (Roucek, 1948).

1990'lardaki Yugoslav savaşları sırasında, Yugoslavya'nın dağılması, çoğu istemsiz olmak üzere büyük nüfus transferlerine neden oldu. Etnik milliyetçiliğin köriklediği bir çatışma olduğu için, azınlık etnik kökene sahip insanlar genellikle

kendi etnik kökenlerinin çoğunlukta olduğu bölgelere kaçtı. Türkiye, 1992’de Bosna-Hersek’teki savaştan sonra Bosnalı Müslümanları mülteci olarak kabul etti. Üç yıl içinde yaklaşık 20.000 Boşnak göçmen Türkiye’ye sığındı ve Dayton Barış Antlaşması’nın kabul edilmesinin ardından bir kısım mülteci Bosna’ya döndü. Kasım 1995’te müzakere edilen ve 14 Aralık 1995’te Paris’te resmen imzalanan Dayton Barış Antlaşması, 1992-1995 Bosna savaşına son vermesiyle büyük ölçüde itibar görmektedir. Ayrıca, Dayton Antlaşması sonrasında hazırlanan yeni anayasaüç ana etnik gruba özel ayrıcalıklar tanıırken, azınlık topluluklarının üyeleri etnik kökenleri nedeniyle haklarından büyük ölçüde mahrum bırakılmaktadır. Yine de, azınlık topluluklarının üyelerinin Bosna-Hersek’deki siyasi ve demokratik süreçlere katılmalarının tam olarak sağlandığı söylenemez. Bugün Bosna-Hersek’de resmi olarak tanınan 17 ulusal azınlık bulunmaktadır: Arnavutlar, Çekler, Almanlar, Macarlar, İtalyanlar, Yahudiler, Makedonlar, Karadağlılar, Polonyalılar, Romanlar, Romenler, Ruslar, Rutenyalılar, Slovaklar, Slovenler, Türkler ve Ukraynalılar. Dolayısıyla, ülkenin kuruluş/bağımsızlık tarihi, bir iç/etnik savaşın tarihi, uluslararası aktörlerin barış görüşmelerine katılımı, antlaşma koşulları, bir devlet içindeki azınlıkların durumunu büyük ölçüde belirlemektedir.

Benzer şekilde, diğer Balkan ülkeleriyle karşılaştırıldığında, yeni kurulan küçük devlet Kuzey Makedonya, FCNM ile uyumlu politikalarını geliştirerek ulusal azınlık haklarının yasal olarak korunmasında önemli ilerleme kaydetmiştir. Arnavutlar, K. Makedonya’daki en büyük azınlık grubudur ve diğer azınlıklar arasında Türkler, Romanlar, Sırp ve Ulahlar (Aromanians: Rumence konuşan) yer alır. Kuzey Makedonya yetkilileri, Çerçeve Sözleşmesini (2001 Ohrid) esas olarak anayasada listelenen ulusal azınlıklara - Arnavutlar, Boşnaklar, Romanlar, Sırp, Türkler ve Ulahlar - ve bir miktar tanınmayan diğer gruplara esneklik uygulayarak sunmaya devam etmektedir.

Diğer yandan 2008’den sonra Balkanlar’dan Türkiye’ye göç akışının azalması, AB’nin Balkan halklarına sunduğu yeni fırsatlarla karşılaştırıldığında Türkiye’nin daha az çekici bir destinasyon haline gelmesiyle açıklanabilir.

Balkanlarda Azınlıklar: Dışlanma vs. Bütünleşme

Brubaker’in (1996) ‘triadik bağ teorisi’nin temeli, üç çok uluslu imparatorluğun (Habsburg, Osmanlı ve Çarlık Romanov Rusyası) Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortadan kalkması ve yeni kurulan ulus-devletlere miras kalan etnik ve dini toplulukların yarattığı “azınlıkların statüsü ve hakları” sorununa dayanmaktadır. Dolayısıyla, üçlü bağ ilişkisi Yunanistan ve Türkiye’deki bu Müslüman/Türk gruplar için en güçlü olanıdır. İlk olarak 19. yüzyılda (sırasıyla 1830 ve 1878) yeni

kurulan ulus-devletlerde kendilerini aniden azınlık statüsünde bulduklarında ve ikinci olarak da soydaş-devlet Türkiye, 20. yüzyılın başlarında (1923) Türk azınlıkların haklarını koruyan bir aktör olarak uluslararası tanınırlığa ve mirasa sahip yeni bir ulus-devlet olarak kurulduğunda bu durum görülür. Balkanlar'da ortaya çıkan her Hristiyan devlet, sonunda Müslüman nüfuslarının en azından bir kısmını ülkeden kaçırmaya zorlamıştır. Hem Yunanistan hem de Bulgaristan, yeni bir ulus devlet olarak Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlıkla dini bağ dışında herhangi bir bağı olmadığına inanıyorlardı. Bölgedeki bazı Müslümanların bir gün kendi ülkelerinden kovulma korkusunun olgusal kökenlerinin yanı sıra bu kaygıdan sıyrılamayan 'sığınak zihniyeti'nin temelinde geçmiş deneyimler yatmaktadır. Bu göç, asimilasyon ve İslam'dan arındırma politikaları, Balkanlar'daki Müslümanların deneyiminin belirgin özellikleridir (Öktem, 2011). Dolayısıyla bu deneyimler, Balkanlar'daki çoğu Müslüman grup ile Türkiye'deki akraba etnik grupları arasındaki derin bağları ve dolayısıyla, gönderen devletler tarafından eşit ölçüde vurgulanmayan 'yakınlık' düzeyini ve milliyetçilik hareketleri pekiştirdi: Türkiye, Türk azınlığı ile etkileşim kanallarının çok yoğun olduğu, alıcı bir ülke olarak vurgulandı ve soydaş ülke- akraba topluluklar ilişkisi güçlendi.

Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki akraba gruplarıyla ilişkileri güçlüyken, Yunanistan, Arnavutluk ve Türkiye'deki Yunan/Rum azınlığın koruyucusu konumundadır. Yakın bir tarihte, Arnavutluk'un güneyindeki Himare bölgesindeki Yunan azınlık adayı olarak belediye başkanlığı seçimlerini kazanan Fredi Beleri'nin 'oy satın almak' suçlamasıyla tutuklanmasının ardından, Başbakan Kyriakos Mitsotakis Arnavutluk'a sert bir mesaj ileterek ülkenin Avrupa Birliği'ne katılma yolunun etnik Yunan azınlık haklarını desteklemesine bağlı olduğunu vurguladı. Buna karşılık Arnavutluk, etnik Yunanlıların azınlık haklarına saygı duyduğunu ifade ederken, Yunanistan'ın 1940'larda yalnızca Müslüman Arnavutları ihraç etmekle kalmadığını, aynı zamanda Hristiyan Arnavutları (Arvanitler) ayrı bir grup olarak tanımayı reddettiğini ve onları (diğer Ortodoks topluluklarına benzer şekilde) Helenleştirmeye devam ettiğini iddia etti. Bugün Arvanit etnik kimliği, topluluğun pek çok üyesi tarafından anadili Yunanca olan diğer Yunanlılardan farklı, ancak Yunan ulusal kimliğiyle tamamen uyumlu (birçok Ulah ve Makedon için de aynı şekilde) olarak algılanmaktadır. Burada dini bağlılık, etnik aidiyetten daha öncelikli olarak kimliği oluşturmaktadır. Benzer bir fenomen, Yunanistan'daki Pomaklar (Bulgarca kökenli bir dil konuşan) ile Bulgarlar arasındaki bağların zayıflamasına yardımcı olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda Pomakların Batı Trakya'daki Türk etnik ve artık ulusal kimliğine asimilasyonu, Yunanistan'ın homojenleşmesine zarar verdiği görüşü ile Yunan devletinin azınlık karşıtı politikalarını meşrulaştırmaktadır. Türkiye'nin Kürtler, Aleviler,

Lazlar ve Çerkezler gibi çoğunluk olmayan (non-core) Müslüman gruplara karşı asimilasyon politikası, bu toplulukların bir akraba devletinden yoksun olmasından dolayı daha kolay gerçekleşmiştir.

Genel olarak ve Balkan bölgesinde de azınlık sorunları daha çok demokrasiyle ilgili bir meseledir. Hükümetin ve bürokratların ayrılıkçılık korkusu, azınlık siyasetindeki eksikliklerin önemli bir nedenidir. Balkan bölgesindeki ulusal azınlıkların ortak sorunları bulunmaktadır. 1) Azınlık dilleri, azalan nüfus, azınlık okullarının kapanması, eski okul kitaplarıyla eğitim, kentleşme, dışlanma korkusu, anavatan diline tabi kılınması, akraba devlet ve cemaatle daha az temas, ana devletin düşmanlığı, etnik isimler yerine dini isimler seçmek ve gençlerin ebeveynlerinin dilini (özellikle toplum içinde) konuşmaktan çekinmesi nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. 2) Hükümetler, gözdağı veya tutuklama politikalarıyla toplumu harekete geçirici (haksızlıkları dile getiren) bir liderin ortaya çıkması durumunda bunu bastırmaya çalışmaktadır. 3) Yerlerin tarihi isimlerini değiştirmek ve toplulukların tarihle olan bağının koparılması. 4) Ülkeler arasındaki diplomasi krizlerinde günah keçisi olmaları, genellikle iki devletin birbirlerine karşı iç ve dış politikalarının kurbanı olmaları. 5) İçinde yaşadıkları toplumda yabancı unsurlar olarak görülmek 6) Önemli kamu görevlerine alınmak için fiilen (de facto) dışlanmak 7) Sürekli kendilerine karşı nefret suçu işlenmesi, ibadethanelerine ve kurumlarına saldırılması ve bunların cezasız bırakılarak bir nevi ulus-devlet tarafından desteklenmesi 8) Devletlerin kendi azınlık haklarını ihlal etmekle birlikte komşu ülkelerde kendi soydaşlarını ziyaret ederek akraba gruplarının koruyucusu gibi davranmaları.

Devletlerin bu ortak tutumlarına ve azınlıkların sorunlarına rağmen, mikro ve makro düzeydeki faktörler nedeniyle azınlıkların durumunda ve haklarından yararlanma seviyelerinde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 2, beş Güneydoğu Avrupa ülkesinde (Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, K.Makedonya ve Arnavutluk) tanınan azınlık gruplarını göstermekte ve bunların büyüklük, bütünleşme koşulları ve çoğunluğun yapısı gibi özelliklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle, azınlıklar üzerine yapılan araştırmalar aslında çoğunlukların tutumlarını ortaya koymaktadır. Esasen bir önceki bölümün gösterdiği gibi, sorun ikili antlaşmaların maddelerinde yatmamaktadır; sorun yasaların bir arada yaşama-yı vurgulamak yerine azınlıkları bir tehdit olarak algılaması, üstelik gereklilikleri uygulayacak bir kurumun olmamasıdır. Görüldüğü üzere, uluslararası kuruluşlar ve ikili yasalar, azınlıkların kaderini mevcut hükümetlerin 'iyi niyetine' bırakmış durumdadır.

Tablo 2. Balkanlarda Ulusal Azınlıklar

Ülke	Hakim dini ve etnik grup	Ulusal Azınlıklar	Azınlık Nüfusu	Haklar	Mevcut Durum
Türkiye	Resmi dil: Türkçe İslam (%98) Türk (%78)	Gayri-müslümanlar: Rum Ortodoks Ermeni Yahudi Diğer	3000-4500 70,000 30,000 45,000	1923 Lozan Antlaşması ile tanımlanmıştır	-etnik partilere izin verilmemektedir. - nüfus azlığı dolayısıyla zayıf siyasi temsiliyet ve yönetim becerileri. *2021 İnsan Hakları Eylem Planı ile ilerleme
*Yunanistan	Resmi dil: Yunanca Ortodoks Hristiyan (%87,6) Yunan (%98)	Müslümanlar: Türk Pomak Roma (Romani)	100,000 30,000 8,000	1923 Lozan Antlaşması ile tanımlanmıştır	-Etnik partilere izin verilmez, ancak güçlü siyasi temsil. -Türkler için etnik tanınmadan yoksunluk, vakıfların yönetiminde sorunlar, dini liderlerinin seçimi, zayıf eğitim, zayıf entegrasyon.
*Bulgaristan	Resmi dil: Bulgarca Ortodoks Hristiyan ve Bulgar (%84.8)	Müslümanlar: Türkler Romani	800,000 (%9,1) 200,000 (%2)	1923 Lozan Antlaşması ile tanımlanmıştır	-Etnik parti ile güçlü siyasi katılım. -Kötü asimilasyon anıları, -İyi entegrasyon.

K. Makedonya	Resmi dil: Makedonca ve Arnavutça Ortodoks Hristiyan (%70) Makedon (%58)	Müslümanlar Arnavut Türk Roma Boşnak Hristiyanlar: Sırplar Ulah	509,083 (%25) 77,959 (%3.9) 53,879 (%2.66) 17,000 (%0,9) 33,847 (%1,50) 8,714 (%0,5)	1991 Makedon Anayasası + 1998 FCNM +2001 Ohrid Çerçeve Antlaşması (OFA)	-Etnik partilere izin verilir. Hükümet, Bulgaristan'ı vetosunu kaldırmaya ikna etmek için daha küçük etnik toplulukları anayasaya dahil etmeyi planlıyor.
Arnavutluk	Resmi dil: Arnavutça *güneyinde çift dil Arnavut (%97) İslam (%59) Roma Katolik (%10); Ortodoks (%7)	Ulusal azınlıklar: Yunan Makedon Karadağlı Kültürel azınlıklar Ulah Roma Diğer Balkan Mısırlı other ethnicities	24,243 (%0.9)- 59,000 5,512 (%0.2) 366 (%0.01) 8,266 (%0.30) 8,301 (%0.3) 3,368 (0.1%) 2,644 (0.1%)	1920 Kapshtica Protokolü & 1921 Milletler Cemiyeti'nde egemen devletin kabulü.	Geniş haklar: ulusal kimliğinin, Yunan ana dilinin, kültürel geleneklerinin, göreneklerinin ve alışkanlıklarının korunması, ancak Yunanlıların nüfusun genel çoğunluğunu oluşturduğu 'azınlık bölgeleri' (Gjirokastër ve Sarandë bölgeleri ve Himarë kıyı bölgesindeki dört yerleşim yeri) içinde.

Kaynak: Tablo yazar tarafından hazırlanılmıştır. *AB üyesi ülkeler.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan azınlıkları yalnızca dini temelde tanırken, Arnavutluk'ta bu statüye ek olarak Müslüman Romanlar da dahil olmak üzere kültürel azınlıklar da bulunmaktadır. Türkiye'deki azınlık grupları yıllar içinde büyük ölçüde azalmasına rağmen birçok kişi hâlâ 80 milyondan fazla nüfusa sahip bir ülkede bu grupların önemli ekonomik ve siyasi konumlara sahip olduklarına inanmaktadır (Özer and Taşkın, 2023). 2001 yılında, 1998 FCNM'nin ilanından hemen sonra Arnavut topluluğuyla etnik çatışma yaşayan bir devlet olarak ve en yüksek dini azınlık yüzdesine sahip olan K. Makedonya, en kapsayıcı azınlık hakları politikasına sahiptir. Ülke, anayasasında

ve Ohri Antlaşması'nda ülkenin kurucu ortakları olarak diğer etnik gruplardan Makedonya halkı olarak bahsetmektedir. Türkiye'deki Kürtlerin kurucu ortak olarak kabul edilme taleplerine rağmen, anayasa belirli bir etnik gruptan ziyade bir üst kimliği ifade ettiği iddia edilen sadece Türk milletinden söz etmektedir. Arnavutluk ve Yunanistan etnik köken açısından en homojen ülkelerdir. Türkiye'de bu homojenlik din temelli göze çarpmaktadır. Yunanistan Anayasası'nın ilk maddelerinde, Müslüman azınlığın toplumun ana parçası olmasını dışlayan ege-men devlet dininden (Ortodoks Hristiyanlık) de bahsedilmektedir.

Brubaker'ın teorisine geri dönersek, 1990'lardan itibaren Türk siyasetinde siyasal İslam'ın yükselişiyle birlikte Türkiye'nin Müslüman topluluklardaki varlığı artmaya başlamıştır. Bu etkileşim, Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna'daki dinsel/etnik çatışmanın ardından gelişti. Ayrıca 19. yüzyılda Müslümanlara yönelik savaşlar ve etnik/dini katliamlar nedeniyle yukarıda da belirttiğimiz gibi bir milyondan fazla Müslüman Anadolu'ya göç etmiştir. Dolayısıyla Türkiye nüfusunun beşte birinin Balkan kökenli olduğu tahmin edilmektedir. Diğer yandan, Balkan ülkelerinde bir milyondan fazla Türk yaşamakta ve bu ülkeler ile Türkiye arasında bir köprü oluşturmaktadır. Yunanistan ve Bulgaristan, azınlıkların Türk kimliğini sindirme ve asimile etme konusunda farklı politikalar geliştirmiştir. Sosyalist rejim döneminde ortak vatandaşlık ve yoldaşlık politikasıyla İslam dini kimliğini azaltan Bulgaristan, Soğuk Savaş sonrasında ise Bulgarlaştırma politikasıyla tam bir asimilasyon uygulamasına yönelmiştir. Yunanistan ise Lozan Antlaşması'na dayanarak azınlığı sadece din temelli, Müslüman olarak kabul etmiş ve Türk kimliği bilincini azaltmak için İslamlaştırma politikası yürütmüş ve İslami yaşam tarzının devamını desteklemiştir. Beklenenin aksine bu politikalar, Türkiye'nin güvenli bir liman olarak görülmesine ve bağların daha da güçlenmesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle, ulus-devletin tarihsel düşmanı olarak konumlanan soydaş bir ülke olarak Türkiye'nin varlığı, azınlıkların günlük yaşamlarında baskı ve ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmuş, öte yandan tam anlamıyla asimile olmalarını ve etnik şiddetin bir politika olarak izlenmesini engellemiştir.

Sonuç

Avrupa Birliği'nin azınlıklar lehine savunuculuğu ve bunun üye ve aday ülkeler üzerinde bir dış baskı olarak etkisi önemli bir sorudur. AB, azınlıkların korunması konusunda oldukça sınırlı yasal yetkilere sahip olsa da (örneğin, AB Temel Haklar Şartı'nın 21. Maddesi, ulusal azınlık üyelerine karşı ayrımcılığı engellemeyi öngörür), aday ülkeler tarafından karşılanması gereken katılım için siyasi kriterler: 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi tarafından ortaya konulan, bu ülkelerin "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara

saygı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını” sağlamasını şartını koşmaktadır.

Kısacası, 1990’ların kimlik politikalarına ve AB’nin azınlık haklarını savunmasına rağmen, hem Yunanistan hem de Bulgaristan, topraklarında Türk azınlığın varlığını tanımayı reddetmekte, ancak tüm Müslümanları, toplumların tarihsel ve kültürel ayrımcılığını hatırlatan tek bir azınlık grubu olarak yaftalamaktadır. Türk devletinin Balkanlar’daki Türkler konusunda hiçbir zaman ayrılıkçı bir politikası olmamasına, bu azınlık grupların oldukça sadık yapılarına ve kendi anavatanlarında da temsil gücüne sahip olmalarına rağmen, bu azınlık grupların tehdit olarak algılanması ve haksız muameleye tabi tutulması, aksine onların Türkiye ile akrabalık bağlarını artırmaktadır. Benzer bir durum, Müslüman/Türk toplumunun bu kez azınlık olarak değil, Ortodoks Rumlarla kurucu eşit grup olarak algılanmak istediği Kıbrıs’ta da geçerlidir.

Azınlık grupları için kültürel ve dilsel özelliklerini korumak çok önemlidir. Bu nedenle, bölgesel veya azınlık dillerine ilişkin Avrupa Şartı’nın onaylanması için bir sürecin başlatılması ve tamamlanması gerekmektedir. İkinci olarak, toplu ve bireysel haklarından özgürce yararlanmalarını sağlamak için, ayrımcılığa karşı korunmaya yönelik yasal çerçevenin iyileştirilmesi esastır. Üçüncüsü, yeterli eğitim, azınlıkları kendi okullarını seçmekten caydıran bir başka faktördür. Azınlık dillerinin öğretilmesi, kimliğinin desteklenmesi ve azınlık kültürünün geliştirilmesi de dahil olmak üzere, azınlıkların eğitimi için yeterli önlemlerin alınması ve fırsatların geliştirilmesi çok acildir. Dördüncü kriter, azınlık haklarının güvence altına alınması ve günlük yaşamda bunlara saygı duyulması ve savunmasız nüfusun korunması için önlemler alınmasıdır. Gruplar arasındaki önyargıların kırılması için devlet kurumları, sivil toplum ve azınlık mensupları arasında sorunların çözümüne yönelik yapıcı ve sürekli bir diyalog ve kültürler arası işbirliğinin geliştirilmesi önerilebilir.

Ancak bu makalenin kronolojik olarak gösterdiği gibi, her vaka ve çoğunluk-azınlık ilişkisi benzersiz olsa da, azınlık haklarının kurumsallaşması ve uluslararasılaşması, bu grupların kaderini hükümetlerin ya da yöneticilerin -ya da varsa iki akra-ba devlet arasındaki ikili ilişkilere- ‘iyi niyetine’ bırakmamak için çok önemlidir. Ya da ‘iyi niyet’ oluşturmak için AB ve BM gibi uluslararası kuruluşlar, çoğunluk mensubu olmayan hiçbir grubun herhangi ayrılıkçı faaliyetini ve sürecini desteklediklerini beyan edebilir, toprak değişikliklerini tanımaktan kaçınabilirler. Azınlık haklarını sadece yıllık izleme (monitoring) yoluyla değil, aynı zamanda kendi akrabalarını bahane ederek azınlık haklarını ihlal etmek veya başkalarının iç işlerine karışmak gibi ‘kötü niyet’ gösteren hükümetlere somut yaptırımlar uygulanması, ulus-devlet ve azınlıklar ilişkisindeki güven duygusunu artıracaktır.

Kaynakça

- Aarbakke, V. (2000). *The Muslim Minority of Greek Thrace*, PhD Thesis, University of Bergen, Bergen.
- Achim, V. (2001). The Romanian population exchange project elaborated by Sabin Manu- ilă in October 1941, in *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 27, 593-617.
- Ağanoğlu, H. Y. (2013). Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi göç. İstanbul: İzYayınları.
- Andrews, P.A. (1989). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Dr.Ludwig Reichert Verlag.
- Armaoğlu, F. (1984). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- BM (1992). Declaration on the rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious or Linguistic Minorities UN Res 47/135 of 18 December.
- Bookman, M.Z. (2002). *Ethnic Groups in Motion: Economic Competition and Migration in Multiethnic States*. London: Frank Class.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York.
- Çalışkan, B. (2014). The Yücel Organization's Perceptions of Yugoslavia and Turkey Following the 1953 Migration: The Notions of Home and of Fatherland, *Journal of Humanity and Society (insan & toplum)* 4(8):137-162.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya – Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göç ve Nedenleri. *Bilig*, 41.
- Dündar, F. (2000). Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar. İstanbul: Çiviyazıları
- Fink, C. (1995). "The League of Nations and The Minorities Question", *World Affairs*, 157(4), 197-205.
- Glenny, M. (1991). *The Balkans: 1804–1999: Nationalism, War and the Great Powers*, London 1999; Jelavich, Barbara: *Russia's Balkan Entanglements 1806–1914*, Cambridge.
- Jenne, E.K. (2007). *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*. Cornell University Press, Ithaca.
- J.R. (1944). The Exchange of Minorities and Transfers of Population in Europe since 1919—I, *Bulletin of International News*, 21(15), 579-588.
- Kamusella, T. (2019). "Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria", *Ethnic Cleansing During the Cold War*, Routledge.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford, Oxford University Press.
- Ladas, S. P. (1932). *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York.
- McCarthy, J. (1995). *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. Princeton: Darwin Press.
- Mylonas, H. (2012). *The Politics of Nation-Building Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, Cambridge University Press, New York.

- Nestor, S. (1962). Greek Macedonia and the Convention of Neuilly, 1919.
- Öktem, K. (2011). Between emigration, de-Islamization and the nationstate: Muslim communities in the Balkans today. *Southeast European and Black Sea Studies*, 11(2), 155-171.
- Özer, U. & Taşkın, B. (2023). The Human Rights Action Plan and Turkey's Non-Muslim Minorities, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 22(1), 63-93.
- Pekesen, B. (2011). Expulsion and Emigration of the Muslims from the Balkans, European History Online. file:///C:/Users/kullanc/Downloads/pekesenb-2011-en.pdf
- Petropoulos, J. A. (1976). The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacemaking 1922-1930, in: Byzantine and Modern Greek Studies 2.
- Pezo, E.(2018). Emigration and Policy in Yugoslavia: Dynamics and Constraints within the Process of Muslim Emigration to Turkey during the 1950s, *European History Quarterly* 48(2), 283-313.
- Preece, J.J (1998). National Minorities and the European Nation-States System, 1st Edition, Oxford University Press, NY.
- Progonati, E. (2017) "A Historical Framework for the Balkan Migrations to Turkey", ANKASAM. <https://www.ankasam.org/a-historical-framework-for-the-balkan-migrations-to-turkey/?lang=en>
- Raikka, J. (1996). Do We Need Minority Rights? Conceptual Issues. Martinus Nijhoff Publishers.
- Rajkovic, N. (2012). The Post-Second World War Immigration of the Yugoslav Muslims to Turkey (1953-1968). Unpublished thesis, Central European University History Department.
- Roucek, J.S. (1948). "The Bulgarian, Rumanian, and Hungarian Peace Treaties", The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 257, Peace Settlements of World War II, 97-105, Sage Publications, Inc.
- Schad, T. (2016) From Muslims into Turks? Consensual demographic engineering between interwar Yugoslavia and Turkey, *Journal of Genocide Research*, 18:4, 427-446.
- Smith, L. (2021)."A Bad and Vicious Solution", <https://thelausanneproject.com/2021/10/01/a-bad-and-vicious-solution/>
- Taşkın, B. (2019). Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization. İstanbul: Libra Kitap.
- Taşkın, B. (2021) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Tebaa'nın Yönetimi ve Yönetimdeki Gayrimüslümler", Sessiz Gemi: Prof. Dr.Bilal Eryılmaz'a Armağan. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Todorova, M. (1997). "The Ottoman Legacy in the Balkans," Imperial Legacy: The Ottoman Imprint in the Balkans and the Middle East, Ed. Carl Brown, New York: Columbia University Press.
- Weller, M. (2005). Rights of Minorities in Europe: A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, Oxford University Press.